

Posudek bakalářské práce Kláry Vaníčkové Střídání replik v institucionálním prostředí, 2014, Ústav obecné lingvistiky FF UK.

Klára Vaníčková se své práci zabývá způsobem vedení rozhovorů, které představují oficiální jednání určité instituce, v tomto konkrétním případě Studentské rady Studentského fondu FF UK (dále SR), jejíž byla členkou. To autorce umožnilo získat data k analýze, tj. audiální nahrávky, z nichž následně pořídila transkripty, a zároveň jí zkušenost působení v této instituci dala jistý vhled do jejího fungování, a tedy i do komunikačního jednání členů SR na jednotlivých zasedáních. Autorka se při analýze dat zaměřila na otázku „zavádění“ nového tématu do rozhovoru, metodologicky přitom vychází z konverzační analýzy (dále KA). Ze specifitějších přístupů, které se v oblasti konverzační analýzy uplatňují, označuje za metodu nejvíce vyhovující jejímu výzkumnému cíli a povaze dat tzv. nemotivovaný výzkum A. Pomerantzové a J. B. Fehra. Způsoby zavádění nového tématu do rozhovoru pak autorka dělí v návaznosti na práci J. Zemana na: 1) motivované situačně, tj. určitou změnou v aktuálním časoprostoru komunikační situace; 2) motivované jinak než situací, tj. extrasituační. Analýzou dat dospěla k závěru, že nastolování témat během jednání SR se řídí především jednacím řádem, výjimkou jsou pouze změny tématu motivované situačními jevy.

Autorka si vybrala zajímavé téma a získala cenný jazykový materiál, její práce má však mnoho nedostatků jak formulačních, tak bohužel i věcných.

Již název práce je problematický, a to zde dvou důvodů. Zaprvé, český titul *Střídání replik v institucionálním prostředí* neodpovídá anglickému *Turn-taking in an institutional discourse*. Nesoulad v titulu není v práci nikde reflektován a rozdíl mezi institucionálním prostředím a institucionálním diskursem, který autorka intuitivně chápe, jak o tom svědčí její zmínky o přechodu od soukromých rozhovorů členů rady k vlastnímu zahájení a o paralelní komunikaci mezi některými členy prostřednictvím notebooků, není explicitně vysvětlen. Přesně definovány nejsou ostatně ani pojmy *instituce* a synonymně užívaná *organizace*. To by samo o sobě nevadilo, definovat instituci je obtížné a i renomované práce se přesné definici vyhýbají a dávají přednost např. popisu působení institucí a výčtu příkladů. Rozdíl mezi rozhovory vedenými v institucionálním prostředí a institucionálními rozhovory, popř. diskurzem, by ale měl být vysvětlen a zdůrazněn v úvodních, teoretických a terminologických částech a jasnost v pojmech by se měla odrazit i ve formulaci titulu. Definováním daného rozdílu také autorka mohla prohloubit konverzačněanalytický charakter práce, neboť pokud by vycházela ze zásad konverzační analýzy, dospěla by patrně k tomu, že institucionální

rozhovor odlišuje od soukromých rozhovorů to, že jej účastníci společně produkují právě jako institucionální (tím, že dodržují jednací řád, volí určité lexikum atd.).

Druhý problém spojený s titulem práce je závažnější: mluví se v něm o střídání replik, ale v abstraktu, v závěru i v mnoha dalších pasážích textu označuje autorka jako předmět své práce zavádění nového tématu do rozhovoru. Střídání replik a zavádění nového tématu spolu sice souvisí, ale jde o komunikační jevy různého řádu: mluvčí nejprve musí mít/získat slovo, být aktuálním mluvčím, aby mohl změnit téma, ale nemusí tak učinit, a druzí mluvčí se mohou snažit převzít repliku nejen proto, aby téma změnili, ale i proto, aby pokračovali v tématu započatém (zde se samozřejmě objevuje problém tématu a podtématu a tematických řetězců, o nichž se autorka zmiňuje). Vlastním předmětem práce je tedy spíše zavádění nového tématu než střídání replik, přinejmenším na jednom místě však autorka oba jevy zaměňuje. V kapitole 6.3.1 *Pozdní příchody* analyzuje příklad 16 – část rozhovoru, v níž přítomní a již jednající členové rady reagují na pozdní příchod mluvčího JP (s. 42) a zabývá se přitom nejen replikou předsedajícího DP (ř. 74–75), v níž konstatuje kolegův příchod, a tedy skutečně krátkodobě mění téma, ale také replikou samotného JP *termín schůze*: (se stoupavou intonací, ř. 88), která navazuje na repliku předsedajícího *za- za- zapíšeme mu to do diáře (.) tak jo kdy (.) kdy hh máte čas* (ř. 85–86). Autorka zde píše: „*Přestože DP zavádí podtéma termín další schůze velice zřejmým způsobem a přestože dokonce využívá klasickou formulaci s tím spojenou tak jo kdy (.) kdy hh máte čas (Př. 16), není to JP dle následující repliky zřejmé – JP se přímo zeptá, jestli se teď bude mluvit o termínu příští schůze (Př. 16). Tím ale dochází k přerušení plynulosti a nastává odchýlení od tématu.*“ (s. 42) Přerušení plynulosti a odchýlení od tématu ale není totéž, JP se neodchyluje od tématu, ale přebírá repliku, aby se u stávajícího tématu pozdržel. Následující repliky dalších dvou mluvčích chápu jako reakci na právě na jeho převzetí slova, odchýlení se od vzorce střídání mluvčích daného jednacím řádem, nikoliv na odchýlení se od tématu.

Za sporné považuji i autorčino chápání pořizování zápisu jako situačního jevu stejného řádu, jako jsou situačními jevy pozdní příchody a vyzvánění telefonu. Je sice pravda, že – jak píše autorka – pořizování zápisu patří k jevům, které „nejsou předvídatelné vzhledem ke struktuře programu“, ale jde o jev předvídatelný vzhledem k celku jednání. Všichni vědí, že z jednání musí být pořízen záznam, a tedy, že je pořizován. Nevědí, kdy se zapisovatel/ka zeptá, co má zapsat, ale neměli by být jeho/její otázkou překvapeni. Jde o metakomunikační, skrytě stále přítomné, paralelní téma. Pokud se jeho tematizace projevuje ve struktuře rozhovoru stejně, jako jsou v něm tematizovány např. pozdní příchody, mělo by to být prezentováno spíše jako zjištění

než jako předpoklad. Příklady také ukazují, že mezi rozhovory o sestavení programu schůze a pořizováním záznamu existuje plynulý přechod.

Poslední připomínka k odborné stránce posuzované práce se týká způsobu, jímž autorka aplikuje metodu konverzační analýzy, resp. toho, jak chápe samotný pojem KA. Ta totiž není jen metodou v technickém slova smyslu, jak by se z autorčina výkladu mohlo zdát, ale je zároveň i směrem sociolingvistického myšlení, a jako taková má své předpoklady o jazyce a společnosti. V kapitole 5.4 shrnuje autorka základní rysy KA pomocí výběru citátů z monografie J. Sidnella. Z těchto citací se dozvídáme, že KA *is about close observation of the world* a že toto pozorování je spojeno *with a method of collecting, organizing and analyzing patterns across instances*, dále se píše, že KA je „sadou metod pro práci s audio- a videozáznamy rozhovoru a sociální interakce“ a že zahrnuje vypracování transkriptu zaznamenaného hovoru. To všechno je samozřejmě pravda, ale tyto rysy nedefinují KA jako jedinečnou metodu, neodlišují ji od jiných metod či směrů výzkumu. Se zvukovými a audiovizuálními záznamy se pracuje i v jiných lingvistických disciplínách a samozřejmě také v jiných společenskovědních oborech, *analyzing patterns across instances* je podle mého názoru obecně metoda indukce. V dané podkapitole ani v jiných částech posuzované práce se nedozvíme nic o souvislosti KA s etnometodologickou sociální teorií, z níž vzešla a z které čerpá své pojetí významu sociálního – verbálního i nonverbálního – jednání. To se projevuje i v analytické části: autorka analyzuje repliky spíše jako jednotlivé mluvní akty, nezabývá se sekvenčním kontextem, neukazuje, jak si účastníci interakce potvrzují smysl svého jazykového jednání a společně utvářejí institucionální rozhovor. Je třeba přiznat, že tento způsob analýzy poněkud znesnadňuje i povaha zkoumaného rozhovoru: jeho struktura je do značné míry dána předem jednacím řádem, který průběh interakce předepisuje poměrně podrobně, a dále programem schůze, který členové SR schvalují jako první bod zasedání. Účastníci schůze se ve svém komunikačním jednání – jak autorka upozorňuje – na oba dokumenty orientují a respektují jednacím řádem danou roli předsedajícího jako jistého garanta průběhu zasedání. Produkce řádu interakce a vzájemná produkce smyslu není tak viditelná, protože je více reprodukcí než produkcí (interakce je vždy zároveň a v různé míře obojím), je tomu možná také proto, že autorka se ve své analýze omezila na úvodní část jednotlivých zasedání, která má, jak konstatuje, vysoce konvencionalizovaný průběh.

Stručně zmíním ještě některé formulační problémy. Ty nejsou pouze jakousi formální vadou na kráse, protože ztěžují porozumění textu a vzbuzují pochybnosti o tom, co vlastně měla autorka na mysli. Např. ve větě *Když jsem blíže prostudovala používaná data, zjistila jsem, že možnosti zavádění témat jsou samy o sobě dány strukturou materiálu.* (s. 28) spojení

možnosti zavádění témat vzbuzuje očekávání, že autorka bude mluvit o možnostech, která mají k dispozici účastníci interakce, pokračování tuto interpretaci vylučuje, ukazuje se, že autorka nemá na mysli možnosti, nýbrž typy/způsoby zavádění tématu, které v analyzovaném materiálu rozpoznala. Jindy k témuž odkazuje souslovím *oblasti zavádění témat* nebo *skupina zaváděných témat*; to čtenáři poněkud znesnadňuje sledování struktury výkladu. Na rozdíl od výše citovaného příkladu, jemuž lze při jisté empatii rozumět, následující pasáži jsem nerozuměla vůbec: „*Pokud se na zavádění prvního tématu podíváme do oblasti institucionálního prostředí, zjistíme, že je to velmi jednoduchá topikální akce, neboť je v tomto typu diskurzu od začátku zřejmé téma setkání. Jednoduše osoba, která má dostatečně silný status v daném prostředí, zavede první téma (Bublitz, 1988, s. 60)*“ (s. 19, zvýraznila KV). Není zde jasné, zda jednoduchost akce vyplývá ze samozřejmosti výběru tématu (setkání), nebo z *dostatečně silného statusu osoby*, která téma vybírá.

Text práce ne zcela odpovídá normám kladený na odborný styl a tím obtížnější je pro autorku zvládnout speciální jazyk konverzační analýzy; do jejího vyjadřování tak pronikají bezděčně hodnotící nebo jinak zavádějící formulace. O předsedajícím např. říká, že *má status moderátora* (s. 14), v závěru uvádí jako jedno ze zjištění práce, že *interagování členů je silně podmíněno osobou předsedy/moderátora, který zasedání velice výrazně koriguje dle předem zveřejněného programu schůze*. Je přitom zřejmé, že zde nejde osobu moderátora a primárně ani ne o jeho sociální status, ale o komunikační roli, která vyplývá z jednacího řádu. Autorka to patrně ví, v práci ale najdeme i další formulace, které se od popisu struktury interakce odklánějí k psychologizaci popisovaného komunikačního jednání: *z dalšího vývoje hovoru ale vyplývá, že JP má ambici mít dominantní slovo v rámci diskuze* (s. 42), *snaha JP co nejdříve po nastolení tématu předsedou vstoupit do rozhovoru, aby snáze získával rozhodující slovo* (s. 38).

Úroveň práce bohužel také snižují chybná syntaktická spojení, např. tzv. neprojektivní konstrukce *zavádění témat do rozhovoru podmíněných situačním jevem* je užito opakovaně, v jednom případě i v názvu kapitoly. Autorka také definuje jevy pomocí vět uvozených zájmeným příslovcem *kdy*, po němž následuje jednoduchá věta, resp. klauze, která není doplněním žádné věty hlavní: „*V rámci studia interakce v institucionálním prostředí má také smysl zavést rozdělení situační versus extrasituační jevy. Kdy situační jevy poukazují na schopnost mluvčích „vnímat předměty a události v jejich bezprostředním okolí.*“ (s. 18), *V této práci se soustředím na zavádění témat do rozhovoru, což je dle Bublitz (1988, s. 40) jedna z možných topikálních akcí. Kdy termín topikální akce definuje jako (...)*“ (s. 19).

Větší přehlednosti práce by také prospělo, kdyby autorka při analýze (zvláště delších) příkladů odkazovala nejen na číslo příkladu, ale i na čísla řádků v transkriptu.

Přes uvedené kritické připomínky považuji práci v některých ohledech za přínosnou, doporučuji ji k obhajobě a navrhuji hodnocení „dobře“.

V Praze dne 10. 6. 2014

Mgr. Kamila Mrázková, Ph.D.